

Mutlak Uzay-İlişkisel Uzay Tartışmaları Bağlamında Kant'ın Uzay Kavrayışı

[Kant's Conception of Space in the Context of Absolute and Relational Space Debates]

Umut Morkoç

Ege Üniversitesi Felsefe Bölümü
umutmorkoc@gmail.com

ÖZET

Kant'ın uzay anlayışı, eleştirel felsefesinin temel dinamik ve kavramlarının anlaşılabilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Felsefi gelişimi içerisinde Kant, uzay kavramını, Leibnizci ilişkisel uzay ve Newtoncu mutlak uzay anlayışları arasındaki gerilim üzerine tesis eder. Kant'ın mevcut gerilimi aşmak için izlediği yöntem, kritik felsefenin üzerine inşa edildiği temel gerilimleri aşmak için izlediği yollarla paralel okunabilir. Bu çalışmada, mevcut gerilimin Kant'ın uzay kavrayışı üzerindeki etkisi, uzay kavramının Kant felsefesi içerisindeki tarihsel gelişiminden hareket edilerek aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Bu amaçla öncelikle Newton'un ve Leibniz'in uzay kavrayışları ve bu kavrayışlar arasındaki gerilim üzerinde durulacaktır. Daha sonra Kant'ın uzay kavrayışının tarihsel gelişimi bu gerilim ekseninde ele alınacaktır. Böylelikle, Kant'ın uzay kavrayışının da, tıpkı felsefesinin bütünü gibi, eleştirel bir nitelik taşıdığı ortaya konulacaktır. Son olarak, Kant'ın uzay kavrayışı ve bu kavrayışının tarihsel gelişiminin onun eleştirel felsefesi açısından önemi vurgulanacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kant, Leibniz, Newton, Uzay, mutlak uzay, ilişkisel uzay, örtüşmez eşler.

ABSTRACT

Kant's conception of space has a critical role in understanding the main concepts and dynamics of his critical philosophy. Throughout his philosophical development, Kant bases his concept of space on the tension between Leibniz's relational space and Newton's absolute space. This study aims to

clarify the effect of this tension on Kant's concept of space, with reference to the historical development of that concept in Kant's philosophy.

For that purpose, firstly, Newton's and Leibniz's conceptions of space and the contrast between the conceptions will be tackled. After that, historical development of Kant's conception of space will be considered with reference to this tension. Thus, it will be presented that Kant's conception of space has a critical character like his whole philosophical system. Finally it will be emphasised that Kant's conception of space and the historical development of the conception has a crucial role for Kant's critical philosophy.

Keywords: Kant, Leibniz, Newton, space, absolute space, relational space, incongruent counterparts.

GİRİŞ

Kant'ın felsefesinin eleştirel sıfatıyla anılmasının nedeni, Kant'ın, içerisinde bulunduğu felsefe dünyasının bilginin imkanına dair yürütmüş olduğu tartışmalara karşı takındığı felsefi tutumda yatar. *Saf Aklın Eleştirisi*¹ bu eleştiri sürecinin bir ürünüdür ve yine bu hesaplaşma nedeniyledir ki, Kant, *SAE*'nde kapsamlı bir şekilde ortaya koyduğu felsefi sistemini Kopernik Devrimi metaforuyla açıklar. Eleştirel felsefenin devrimci yanı, bilginin temeline aklın eleştiriye uğratılmasını dolayısıyla akla dair eleştirel bir bilgiyi koymasındır. Kant bu eleştiri sürecine bilgi için sağlam bir zemin arayışıyla başlar ve uzay kavramını bu arayış sürecinin temel dinamiklerinden birisi olarak ortaya koyar. Bu sebeple, felsefesinin eleştirel karakterinin izini Kant'ın uzay anlayışında da sürmek mümkündür.

İçerisinde yetiştiği felsefi geleneği takip eden Kant, ilk dönem yazılarında Leibnizci ilişkisel uzay anlayışını benimserken, 1768 yılında yayınlanan “Uzaydaki Yönler Arasındaki Farklılığın Nihai Dayanağına Dair”² adlı makalesinde, eleştirel felsefenin uzay kavrayışı konusunda kritik öneme sahip olan kimi nüansları barındırır da, Newton'un uzay tanımıyla örtüşen bir uzay anlayışı benimser.³ 1768 ve 1770 yılları arasındaki süre ise, eleştirel felsefenin omurgasını teşkil edecek olan uzay ve zaman anlayışlarının şekillenmesi açısından oldukça kritik bir öneme sahiptir. Kant için “büyük bir ışık” (aktaran Geier, 2009, s. 132) olan bu iki yıl, 1770 yılında yayınlanan “*Duyulur ve Akledilir Dünyanın Form ve İlkeleri Hakkında*”⁴ ile son bulur. “Uzaydaki Yönler” makalesinde ilk ipuçlarını verdiği eleştiri sürecinin temel kavramları, “Duyulur ve Akledilir Dünya” ile beraber şekillenmeye başlar. *SAE*'nde ve *Prolegomena*'da Kant'ın bilgi anlayışının temel bir unsuru olarak ortaya konulan uzay kavramı, bilginin özünde tesis edilebilmesinin koşulu olarak belirlenir. Kant'ın uzay anlayışının bu tarihsel gelişim sürecinin anlaşılabilmesi açısından, bu anlayışın şekillenmesinde oldukça önemli role sahip olan mutlak uzay-ilişkisel uzay tartışması oldukça kritik bir noktada durmaktadır.

¹ Adı geçen eser metnin devamında *SAE* olarak anılacak ve yapılacak alıntılarda metinde takip edilen paragraf notasyonu kullanılacaktır.

² Adı geçen eser, metnin devamında “Uzaydaki Yönler” olarak anılacaktır.

³ Kant'ın uzay konusunda söz konusu makalede benimsediği yaklaşım, bu yaklaşımın Newtoncu mutlak uzay anlayışı ve eleştirel felsefenin uzay anlayışıyla ilişkisini inceleyen bir çalışma için bkz. GÖZKAN, Bülent (2006) “Kant'ın Eleştiri Öncesi Döneminden Eleştiri Dönemine Geçişteki Anahtar Yazı: Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihai Dayanağı Hakkında”, *Felsefe Tartışmaları*, 37, s. 43-55.

⁴ Adı geçen eser metnin devamında “Duyulur ve Akledilir Dünya” olarak anılacaktır.

Mutlak Uzay-İlişkisel Uzay, Newton-Leibniz Tartışması

Newton mutlak uzay anlayışını doğa yasalarını matematiksel olarak açıklamaya çalıştığı temel eseri *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri*'nin 1. kitabında, hareket yasalarına temel olabilecek bir zemin olarak ortaya koyar. Ona göre sıradan insanlar uzay, zaman, hareket gibi kavramları, algılayabildikleri fiziksel nesnelere evreni içerisinde tanımlamaya çalıştıkları için belli bir önyargıya sahiptirler. Newton bu önyargıyı ortadan kaldırmak ve ortaya koyacağı hareket yasalarına zemin oluşturabilmek adına, anılan kavramların mutlaklıkları ve görelilikleri arasında bir ayırım yapılması gerektiğini söyler (Newton, 1966, s. 6). Uzay konusunda bu ayrımı şöyle ortaya koyar:

Mutlak uzay kendi doğasında, dışsal herhangi bir şey ile ilişkili olmaksızın her zaman hareketsiz ve aynı kalır. Görelî uzay ise algılarımızın konumunu cisimlere göre belirlediği ve genellikle hareketsiz uzay olarak ele alınan, mutlak uzayın hareketli kısım ya da boyutudur...(a.g.e.).

Bu tanımlamayla beraber şöyle bir sorun ortaya çıkar: Newton mekaniğinde hareket mutlak uzaya göre tanımlanmaktaydı; hareket mutlak uzaya göre tanımlanıyorsa mutlak uzayın hareketsiz olduğu nasıl bilinebilir? Bu soru, Huygens ve Leibniz gibi düşünürlerin katılımıyla uzun yıllar sürecektir bir tartışmaya yol açar. Newton'un sistemindeki bir diğer problem de, Newton denklemlerinin sadece mutlak uzaya göre durağan ya da düzgün doğrusal hareket eden gözlemciler için yani eylemsizlik yerlemlerinde geçerli olmasıyla ilintilidir. Bir nesnenin mutlak uzaya göre hareketsiz olduğu veya düzgün doğrusal hareket ettiği nasıl saptanacaktır? Başka bir ifadeyle, herhangi bir referans noktasına başvurmaksızın, yani bir nesnenin mutlak uzaya göre hareketi ile ilgili bilgiyi nasıl elde edebiliriz? Örneğin, aynı yönde ve aynı hızda hareket eden iki nesne birbirlerini hareketsiz olarak görmektedirler. Bizim bu iki nesne dışında herhangi bir referans noktamız yoksa, bunların mutlak uzaya göre hareketli olduklarını nasıl belirleyebiliriz? Çünkü Newton'un tanımladığı mutlak uzay algılanabilir yapıda değildir. Bu tartışma mutlak uzayın reddine kadar götürülebilir. Nitekim Leibniz'in uzayı ilişkisel bir düzleme çekmesi tam da bu tartışmayla ilintilidir. Mutlak bir uzay var olmadığı takdirde Newton'un doğa yasaları geçersiz olacaktır. Newton bu probleme kova örneği olarak bilinen akıl yürütmesiyle cevap verir. İçi su dolu bir kova kendi eksenini etrafında döndürüldüğünde suyun yüzeyi kovanın durgun halindeki düzlüğünü bir süre sonra kaybedecek ve

suyun içine doğru bir koni şeklini alacaktır. Şimdi, suyun hareketini neye göreceli olarak tanımlamaktayız? Kovanın kendisine (çeperlerine) göreceli olarak tanımlıyor olamayız, çünkü kova da içindeki su gibi dairesel hareket yapmaktadır, dolayısıyla suyun kovaya göre bir hareketi yoktur. Bir izleyici olarak kendimize göreceli olarak da tanımlıyor olamayız, çünkü biz kova ile birlikte (yani aynı açısal hızla) dönecek şekilde bir hareket yapsak da suyun yüzeyinde konkavlaşma meydana geldiğini görürüz. Benzer bir argümanla, suyun hareketi başka herhangi bir nesneye göreceli olarak oluyor da diyemeyiz: o nesne de kova ile birlikte aynı açısal hızla dönecek olsaydı, kovadaki su o nesneye göre de hareketsiz olurdu, ama konkavlık devam ederdi. O halde su, bütün diğer nesnelere bağımsız bir değişmeze göre hareket etmektedir; işte bu değişmez mutlak uzaydır. Böylelikle, dairesel hareket (ki su yüzeyindeki konkavlığa bu hareketin yol açtığı merkezkaç kuvvet neden olur) ancak mutlak uzaya referansla açıklanmış olur. Başka bir ifadeyle, Newton'un hareket yasalarının işlerliğini sağlayabilecek olan eylemsiz bir referans sistemine ulaşılmış olur. Newton bu örnekte suyun hareketini, bu hareketin kendisine göre olabileceği tüm maddi referanslardan soyutlayarak ortaya koymayı dener. Böylelikle, duyulanabilir olmayan mutlak uzay, kendisine referansla belirlenebilen ve ölçülebilir olan mutlak hareket ile ortaya konulmuş olur. “[Ç]ünkü uzayın parçaları görülebilir ya da birbirinden ayırt edilebilir değildirler, bu nedenle onların yerine duyulanabilir ölçülerini kullanırız” (a.g.e., s. 8). Kısacası Newton, teorik kavramların empirik içeriklerinin analizini yapmak suretiyle⁵, hareket yasalarının geçerli olabilmesi için elzem olan bir mutlak uzay anlayışı ortaya koyar.

Leibniz, 1705 yılında Newton ile arasında başlayacak olan meşhur tartışmadan 9 yıl önce, 1694 yılı Temmuz'unda Huygens'a yazdığı mektupta, Newton'un uzay anlayışının, Leibnizci metafizik açıdan kabul edilebilir olmadığını ipuçlarını verir: “Mutlak ve ilişkisel hareket ayırımına gelirse, inanıyorum ki, eğer hareket, daha doğrusu cisimlerin hareket ettirici kuvveti, gerçek bir şey ise bir öznesi [*subjectum*] olması gerekirdi, görünüşe göre onu bilmek zorundayız” (1989a, s. 307). Leibniz bu ifadeyle, Newton'un bir cismin mutlak hareketini, bu cismi diğer tüm referanslardan soyutlayarak ortaya koyan yöntemini eleştirmektedir. Leibniz'e göre iki cismin birbirine yaklaştığı durumda, hangi cismin hareketli hangi cismin durağan olduğunu söylemek ya da benzer bir ilişki içerisindeki 1000 farklı cismin hareketlerini bu hareketlere sahip olan öznelere açısından sınıflandırmak ve derecelendirmek noktasında sağlam bir zemine sahip olduğumuzu

⁵ Bu konuda kapsamlı bir analiz için bkz. (Stein, 1970).

söylemek oldukça güçtür. Leibniz, Newton'un, görelî hareketi sadece düzgün doğrusal hareket eden cisimlerde dikkate aldığını, dairesel harekette bu durumu dikkate almadığını söyler ve bu durumu şu sözleriyle dile getirir: “*Varsayımların denkleğinin*⁶ genel yasasında hiçbir istisnanın olmadığına inanmama yol açacak nedenlere sahibim” (a.g.e.). Leibniz bu tespitiyle, Newton'un kova örneğı ile ortaya koyduğunu iddia ettiğı mutlak hareket ve dolayısıyla mutlak uzay anlayışlarını reddetmektedir. Bu reddiyenin zeminini oluşturan nedenler Leibniz'in felsefi sistemi içerisinde yatar.

Leibnizci monad metafiziğı Leibniz'in uzay ile ilgili görüşlerinin temelini oluşturur. Leibniz'e göre töz, etkin kuvvet olmaktan başka bir şey değildir ve tözler sonsuz sayıdadırlar. Bu sonsuz sayıdaki tözlerin her biri monad olarak adlandırılır. Leibniz'in ifadesi ile monad, bileşiklere giren, parçaları olmayan tözdür (1988, s. 1). Monadlar, etkin kuvvet olmalarına rağmen maddi olmayan varlıklardır; dolayısıyla yer kaplama, monadlara ait bir nitelik değildir. Yer kaplama monadların etkin gücünün bir sonucu olmaktan başka bir şey değildir. Uzay kavramının özünü oluşturan yer kaplamanın monadların etkin gücünün tezahürü olmaktan öte bir şey olmaması göstermektedir ki, Leibniz'in kurduğı sistemde uzay, müstakil bir varlığa sahip değildir. Nitekim Leibniz, uzayı şeylerin bir arada oluşunun düzeni olarak adlandırmaktadır. *Monadoloji*'de şöyle der: “Oysa parçaların bulunmadığı yerde ne uzam, ne biçim, ne de bölünebilme olabilir” (a.g.e.). Buradan hareketle denilebilir ki, Leibniz'e göre uzay, parçaların birbirleriyle ilişkilerinin sonucudur; başka bir ifadeyle, bağımtıdır. Uzay cisimleri belirlemez; aksine, cisimlerin ilişkileri ile belirlenir. Dolayısıyla, Leibniz'de bir cismin diğer tüm cisimlerden ayırt edilebilmesini sağlayan şey, cismin uzay ile kurduğı ilişki değil, cismin kendi içsel özellikleridir.

Görüldüğü üzere, Newtoncu mutlak uzay anlayışı ile Leibnizci ilişkisel uzay anlayışı, uzay kavramının ele alınışı açısından temel bir farklılık göstermektedir. Newton uzay kavramını hareket yasalarının zemini olarak belirleyerek bilimsel bir bakış açısından ele alırken, Leibniz bu kavramı metafiziksel bir bakış açısından değerlendirmekte ve tanımlamaktadır. Leibniz'e göre, Newton'un uzay anlayışı hatalıdır, çünkü Newton, uzayı töz olmayan ve niteliklere sahip bir şey olarak ortaya

⁶ Leibniz Huygens'a yazdığı mektupta, hareketin ancak nesnelerin birbirleriyle ilişkileri ile mümkün olabileceğini söyler. Dolayısıyla bir hareketin öznesinin ne olduğunu söylemek mümkün değildir. Leibniz bu durumu cisimlerin hareket durumları hakkındaki varsayımların denkleğı (l'equivalence des hypotheses) olarak ifade eder. Bu sebeple varsayımların denkleğinin genel yasası, hareketin ancak ve ancak görelî olabileceğı anlamına gelmektedir.

koyar; oysaki, töz olmayan herhangi bir şeyin niteliklere sahip olması söz konusu olamaz. Leibniz bu durumu *Metafizik Üzerine Konuşma*'nın 12. kısmının başlığında şöyle dile getirir: “Uzam ile ilgili kavramlar tasarımsal bir şey içermektedir ve bunlar cismin tözünü oluşturamazlar” (1989b, s. 44).

Ancak iki düşünürün uzay kavrayışları arasındaki temel çatışma, Leibniz'in Newton'un uzay anlayışını, metafizik sistemini üzerine inşa ettiği *yeter-sebeup* ve *ayırt edilemeyenlerin özdeşliği* ilkeleri ile uyumsuz bulmasından kaynaklanmaktadır. Leibniz yeter-sebeup ilkesi ile *bir şeyin neden başka türlü değil de mevcut durumundaki gibi olduğunun* bir nedeni olması gerektiğini ifade etmektedir (Leibniz & Clarke, 1998, s. 16)⁷. Leibniz bu ilke aracılığıyla temel olarak, Tanrı'nın varlığını kanıtlama hedefindedir. Olgu dünyasında, bir şeyin nedeninin izini sonsuza kadar sürmek (*regressio ad infinitum*) mümkün değildir ve Leibniz bu imkânsızlıktan ötürü, olgusal varoluşun nedeninin olgu dünyası içerisinde olamayacağını iddia eder. Ona göre neden, bu dünyanın dışında bir yerde olmalıdır ve Leibniz'e göre bu neden, Tanrı'dır. Mevcut olgu durumu, mümkün dünyaların en mükemmelidir; çünkü bu dünyanın nedeni Tanrı'dır. Bu sebeple, Leibniz metafiziğinde *olgu hakikatleri* yeter-sebeup ilkesine dayanmaktadır. Aynı ilkeden hareketle, ayırt edilemeyenlerin özdeşliği ile ilgili sav da temellendirilir. Leibniz'e göre birbirleriyle bütün içsel özellikleri bakımından özdeş olan birden fazla varlıktan söz etmek imkânsızdır (1989b, s. 41-42); çünkü birbirleriyle tümüyle özdeş iki farklı varlığı kabul edecek olursak, Tanrı'nın birbirleriyle aynı olan bu varlıkları neye dayanarak farklı uzay-zamansal ilişkiler içerisinde var ettiğinin cevabını veremeyiz. Örneğin, birbiriyle tamamen özdeş olan iki elmadan birisinin sepette, diğerinin masanın üstünde olması imkânsızdır; çünkü bu durumda, Tanrı'nın “Neden sepetteki elma masanın üstünde de masanın üstündeki elma sepette değil?” sorusuna verecek yanıtı olmaz. Oysaki Leibniz'e göre “sebepsiz hiçbir şey olmaz” (1998, s. 16) Kısacası bu durum, birbiriyle bütün özellikleri bakımından özdeş olan farklı dünyalara olanak verdiği için, yeter-sebeup ve ayırt edilemeyenlerin özdeşliği ilkeleriyle çelişmektedir.

⁷ Newtoncu ve Leibnizci uzay anlayışları arasındaki tartışmayı en net şekilde ortaya koyan metin, Leibniz ve Clarke arasındaki bu yazışmalardır. Samuel Clarke (1675-1729) İngiltere'de yaşamış bir teolog ve felsefecidir. Cambridge'de Newton'un öğrencisi olmuş ve yardımcılığını yapmıştır. Ayrıca Newton'un *Opticks*'inin Latince çevirisini yapan Clarke'm, Newton'un fizik hakkındaki fikirlerinin yayılmasında önemli bir etkisi vardır. Leibniz ve Clarke arasında 1715-1716 yılları arasında mektuplaşma yoluyla yürütülen bu tartışmalarda Clarke Newton'un fikirlerini savunmaktadır; bu sebeple mevcut tartışma, Newton ile Leibniz arasında yürütülen bir tartışma olarak okunmaktadır.

Newtoncu uzay anlayışı ile Leibnizci metafiziğin uyuşmazlığı temel olarak, Leibniz'in bu savına dayanmaktadır. Newtoncu mutlak uzay anlayışı ile Leibnizci metafiziğin bu temel çatışmasını netleştirebilmek için Newton'un mutlak uzay anlayışı ekseninde ortaya çıkan *yer* tanımına geri dönmek gerekir. Newton'un mutlak uzay anlayışına göre bir cismin yeri, onun uzayda işgal ettiği kısımdır ve her cisim mutlak uzayda bir yere sahiptir. Leibniz'in karşı çıkışı tam da bu noktada gelir: Mutlak bir uzayda, tüm nitelikleri bakımından birbiriyle özdeş olmalarına rağmen, konumları itibarıyla farklı yerlerden söz etmek nasıl olanaklı olabilmektedir? Bu sav, birbiriyle özdeş uzay noktalarının birbirinden ayrı varoluşlara sahip olabileceğini varsaydığı için Leibniz'e göre kabul edilebilir değildir. Leibniz bunun sebebini şöyle açıklar:

Şimdi, buradan hareketle (uzayın, cisimlerin kendi aralarındaki düzenlerinin ötesinde, kendinde bir şey olduğu varsayımıyla), Tanrı'nın cisimlerin kendi aralarındaki konumlarını niçin koruduğunun; cisimlerin, uzaya niçin başka bir şekilde değil de, mevcut halleriyle yerleşmesi gerektiğinin; niçin, her şeyin tam zıttı şekilde yerleştirilmediğinin, sözgelimi doğuyla batının değişmesi gibi, bir nedeninin var olması gerekliliğinden söz edilemez (a.g.e., s. 26).

Başka bir ifadeyle, uzayın mutlaklığının kabul edilmesi, Leibniz'in yeter-sebep ilkesine aykırı olacaktır. Eğer özdeş uzay parçaları ya da uzayın birbiriyle özdeş olan ayrı noktaları birbirinden ayrılabiliriyorsa, Tanrı'nın onları bu şekilde veya başka bir şekilde yerleştirmiş olmasının ne gibi bir nedeni olur? Oysaki onların bu şekilde olmalarının bir nedeni olmalıdır. Bu durumun tersi, yeter-neden ilkesine ve mümkün dünyaların en mükemmelinin var olduğu tezine aykırıdır.

Newton'un niteliksel açıdan özdeş matematiksel noktalar olarak uzay savı noktasında Leibniz, uzayın özdeş matematiksel noktalardan oluşmadığını iddia etmek yerine, onun bağımsız matematiksel varoluşunu reddetme yoluna gider. Başka bir ifadeyle Leibniz, uzayın fiziksel objeler ve bu objelerin ilişkilerinden bağımsız bir varlığı olmadığını söyleyerek problemi çözer. Leibniz'e göre uzay, objelerin birbirleriyle ilişkileri içerisinde alabildikleri konumların toplamından başka bir şey değildir (a.g.e.). Objeler olmazsa, uzay da var olamaz. Bu durumda, uzayın sadece bir bağıntı olduğunu söylemek mümkündür. Leibniz'e göre uzay ve zaman sadece, şeylerin varoluş

düzenlerinden ibarettirler. Leibniz, uzayı, nesnelerin mümkün ilişkilerinin toplamı olarak tanımlar. Peki bu noktada, uzayı nesnelerin alabileceği konumların toplamı olarak ele alan Newton ile arasında nasıl bir fark vardır? Newton'a göre mutlak uzay bir nesnenin olası tüm konumlarının bileşkesinden ibarettir; ancak Leibniz'den farklı olarak bu bileşke, herhangi bir nesne yokken de mevcuttur. Oysaki Leibniz'e göre herhangi bir nesne yokken uzay diye bir şeyden söz etmek olanaklı değildir. “[S]oyut uzay, konumların mümkün varoluşlar olarak tasarlandıklarındaki düzenleridir” (a.g.e., s. 89) ve böyle bir konum ancak bazı nesnelere ve bu nesnelere arasındaki ilişkiler söz konusu olduğunda tasarlanabilir. Bu noktada Clarke'ın da haklı olarak dile getirdiği bir sorun ortaya çıkmaktadır. Eğer uzay sadece nesnelere ve bu nesnelere birbirleriyle ilişkileri söz konusu olduğunda tasarlanabilen bir şey ise, madde ile uzay arasında nasıl bir fark vardır (a.g.e., s. 102). Leibniz bu söylemlerinden uzay ve maddenin aynı şey olduğu sonucunun çıkarılamayacağını şöyle dile getirir: “Uzay ve maddenin aynı şey olduğunu söylemedim. Ben sadece maddenin olmadığı yerde uzayın varolmayacağını ve kendinde uzayın mutlak bir gerçeklik olmadığını söyledim. Uzay ve madde, zaman ve hareket olarak farklılık gösterirler. Yine de, bu şeyler, farklı olmalarına rağmen ayrılabilir değildirler” (a.g.e., s. 77).

Eleştiri Öncesi Döneminde Kant'ın Uzay Anlayışı ve Bu Anlayışın Dönüşümü

Kant 1768 yılına kadar, içerisinde yetiştiği Leibnizci geleneğe bağlı kalır; dolayısıyla 1768 yılı öncesi yazılarında, mutlak uzay-ilişkisel uzay tartışmalarında Leibnizci bir tavır sergiler. 1747 yılında yayınladığı ve ilk yazısı olan *Canlı Kuvvetlerin Doğru Takdiri Üzerine Düşünceler*'de kuvvetin ne olduğuna dair bir tartışma yürüten Kant, uzayın kuvvet sahibi olmayan (nesnelere etkilemeyen) bir töz oluşu fikrini eleştirir. Kant'ın bu tutumu, Leibnizci ilişkisel uzay anlayışını benimsemiş olduğunun bir göstergesidir; çünkü Kant'a göre uzay bir kuvvete sahip değilse, öteki nesnelere ilişkiye girebilir değildir ve bu da uzayın var olmaması anlamına gelir: “[E]ğer tözler kendisi dışındakileri etkileyebilecek kuvvete sahip olmasalardı, uzay ve uzam var olmazdı...” (aktaran Buroker, 1981, s. 39) Aynı metin içerisinde, Kant'ın Leibnizci mirasını gösteren bir diğer emare de, daha sonra *örtüşmez eşler* probleminde karşımıza çıkacak olan üç boyutlu uzay tartışması hakkındadır. Kant'a göre, “Uzay niçin üç boyutludur?” sorusu ancak ilişkisel uzay çerçevesinde yanıtı verilebilecek bir sorudur. Çünkü uzayın niteliklerinden bahsedebilmek ancak ve ancak uzayın sahip olduğu kuvvet aracılığıyla girdiği ilişkiler içerisinde mümkün olabilmektedir (a.g.e.) ve Newtoncu mutlak uzay anlayışı için bu söz konusu değildir. Benzer Leibnizci izleri Kant'ın 1755

yılında yazdığı *Metafiziksel Bilginin İlk İlkelerinin Yeni Bir İzahı* adlı yazısında da görmek mümkündür. Kant bu yazısında da uzay, konum, durum gibi kavramların ancak ve ancak tözlerin birbirleriyle ilişkisi sonucunda var olabileceğini ifade etmektedir (Kant, 1755/1992, s. 42). Kant'ın uzay hakkındaki fikirlerini Leibnizci ön kabullerin ötesine geçirdiği ilk çalışması, 1758 yılında yayınlanan *Yeni Bir Hareket ve Durağanlık Sistemi*'dir. Bu çalışmaya kadar uzay anlayışını kuvvet kavramının analizine dayandıran Kant, *Hareket ve Durağanlık* 'ta uzayı, hareket kavramı üzerinden analiz etmeye girişir. Kant bu çalışmasında hareketi, yer değiştirme olarak tanımlar ve bu tanımla beraber, hâlâ temel noktalarda birbirleriyle çatışıyor da olsalar, ilk Newtoncu tavrını sergilemiş olur. Kant'a göre, "bir cismin yeri onun konumu yani etrafındaki nesnelere girdiği dışsal ilişkiler ile bilinebilir" (aktaran Buroker, 1981, s. 43). İlk bakışta Leibnizci gibi görünen bu tanımın Newtoncu yanı, yer kavramının belirli bir çerçeveye referansla tanımlanabiliyor olmasıdır. Daha önce de altını çizdiğimiz gibi Newton, *yeri* bir cismin uzayda işgal ettiği kısım olarak tanımlamaktaydı; Kant da tıpkı Newton gibi, yer kavramını bir çerçeveye referansla belirleyebileceğimizi söyler. Ancak Kant'ın bu tutumu Newtoncu uzay anlayışını kabul ettiği anlamına gelmez; zira Kant'a göre bu çerçevenin mutlak olması söz konusu değildir. Newton'a göre bir cismin mutlak uzay üzerinde işgal ettiği bölge onun mutlak yerine işaret ederken, Kant'a göre bu çerçeve her belirlenimde değişecek bir çerçevedir: "[B]enim hareket ve durağanlık ile ilgili yargım asla daimi değildir, yeni bir bakış açısına göre daima değişebilir" (a.g.e.). Kant'ın burada bahsettiği, cismin hareketini belirleyebilmek için bir referans noktasından hareket etmemiz gerekliliğidir. Bir cismin hareketini ancak bu cismin dışındaki bir referans noktasından hareketle belirlememiz mümkündür. Kant nesnelere hareketinin bir referans çerçevesi içerisinde belirlenebileceğini iddia ederek, temel noktalarda hâlâ çatışma içerisinde olduğu Newtoncu uzay anlayışına bir adım yaklaşmış, temel noktalarda hâlâ uyum içerisinde olduğu Leibnizci uzay anlayışından ise bir adım uzaklaşmış olur. Çünkü mutlak uzay anlayışını kabul etmeyen Leibniz'e göre, uzay nesnelere ilişkilerinden ibaret olduğu için uzayın parçaları olarak yerlerden söz edilemez.

Kant 1747 yılında yayınlanan ilk yazısından itibaren itibaren sürdürdüğü Leibnizci uzay anlayışından, 1768 yılında yayınladığı "Uzaydaki Yönler" yazısıyla birlikte vazgeçer. Kant

“Uzaydaki Yönler”e, *yön*⁸ ile *konum* arasında bir ayrım yaparak başlar. Bir nesnenin konumu ancak başka bir nesneye referansla belirlenebilir iken; yönü, diğer tüm şeylerden bağımsız belirlenimine işaret eder: “En genel anlamıyla yön, uzaydaki bir şeyin bir diğeriyle ilişkisinden oluşmaz. Bu aslında konum kavramı olurdu. Yön, bu konumlar sisteminden ziyade mutlak uzayın ilişkilerinden oluşur” (Kant, 1768/1968, s. 36-37). Bu ayrım aracılığıyla Kant, nesnelere arasındaki her türlü ilişkinin içerisinde olacağı bir alandan bahsederek Leibniz’in ilişkisel uzay anlayışı ile yollarını ayırmış olur. 1768 makalesine göre, uzay nesnelere ilişkileri ile oluşan bir şey değil; bilakis bu ilişkilerin oluşabilmesinin zeminidir. Kant bu tutumunu daha anlaşılır kılmak için meşhur örtüşmez eşler paradoksuna başvurur. Paradoksa göre, bir insanın sağ eli ve sol eli her açıdan birbirine eştir, ancak bu iki elin örtüşmesi mümkün değildir (a.g.e., s. 41). Başka bir ifadeyle, sağ el ve sol el bütün içsel özellikleri açısından birbirlerinin aynısı olsalar da bu iki eli üst üste koyduğumuzda örtüşmezler. Bu, Leibniz’in uzay anlayışını şekillendiren ve Newton’a yönelik eleştirilerinin merkezini oluşturan özdeşlik ilkesi ile bağdaşır bir durum değildir. Hatırlanacağı gibi, Leibniz bütün içsel özellikleri bakımından birbiriyle aynı olan birden fazla cismin var olamayacağını söylüyordu. O halde nasıl oluyor da, sağ el ve sol el bütün içsel özellikleri bakımından birbirleriyle eş oldukları halde ayrı iki nesne olarak var olabiliyorlar? İşte bu soru Kant’ın uzay anlayışı açısından bir kırılma anına işaret etmektedir. Bu soru ve bu soruya verdiği yanıtlar Kant’ı Leibniz’in ilişkisel uzay anlayışını reddetmeye götürür. Kant’a göre tüm içsel özellikleri bakımından mükemmel bir şekilde eş olan bu iki eli birbirinden ayıran şey, mutlak uzayda kapladıkları alandır. Ve artık, Kant için “mutlak uzay bütün diğer şeylerin varoluşundan bağımsız kendine ait bir gerçekliğe sahiptir” (a.g.e., s. 37).

Kant’ın 1768 makalesi, onun uzay kavrayışı açısından açık bir Newtoncu tavır alış anlamına gelmektedir. Kant, tıpkı Newton gibi, mutlak bir uzayın bütün dışsal belirlenimlerden bağımsız bir şekilde var olduğundan ve tüm diğer şeylerin ve bu şeylerin biraradalıklarının ancak mutlak uzay içerisinde var olabileceğinden bahsetmektedir. Kant’ın bu metni, onun felsefi gelişimini anlamak açısından oldukça kritik bir yerde duruyor olsa da, eleştirel felsefenin sunduğu uzay anlayışının temel kavramlarından uzaktır. Ancak 1768 metninin sonunda, uzayın dışsal duyununun bir nesnesi

---

⁸ Anılan metnin birden fazla İngilizce çevirisi bulunmaktadır. Metnin orjinalindeki *gegenen* kavramı bu çevirilerin bir kısmında *region* bir kısmında *direction* kavramı ile karşılanmıştır. Çevirilerde genel olarak *region* tercih edilmiş olsa da, *direction* kavramının Kant’ın işaret etmek istediği nokta açısından daha açıklayıcı olduğunu düşünerek, *region* kavramının karşılığı olan *alan* yerine, *direction* kavramının karşılığı olan *yön* kavramını kullanmayı tercih ettik. Kavramın çevirisiyle ilgili tartışma ve referanslar için bkz. (BYRD, 2008).

olmadığını ifade etmesi (a.g.e., s. 43), bu metnin Kant'a, eleştirel felsefenin uzay anlayışına ulaşmayı sağlayabilecek düşünsel arka planı sağladığını göstermektedir.

Kant, 1768 ve 1770 yılları arasındaki süreyi "büyük bir ışık" olarak adlandırır. Bu süreç Kant için büyük bir ışıktır; zira bu ışıkla beraber, Kant'ın her türlü metafizik soruna güvenli bir şekilde yanıt verebilmesi için gerekli zemini sunacak olan uzay ve zaman kavrayışının temelleri atılmaktadır.

Kant'ın bahsettiği bu büyük ışık, 1770 yılında yayınladığı "*Duyulur ve Akledilir Dünyanın Form ve İlkeleri Hakkında*" adlı çalışmasında daha detaylı bir şekilde karşımıza çıkar. Kant bu eserinde de örtüşmez eşler paradoksundan faydalanır; ancak bu seferki amacı, mutlak uzay iddiasını temellendirmek değil, saf görünümün varlığını kanıtlamaktır (Smith, 1962, s. 163-164). 1770 makalesinde, örtüşmez eşler paradoksunun klasik örneklerinden hareket eden Kant, bütün içsel özellikleri bakımından birbirleriyle eş olan iki nesnenin farklılığının ancak saf görünümün etkinliği ile mümkün olabileceğini iddia eder (Kant, 1770/1968, s. 69); zira bu farklılık, ancak görüde açığa çıkmaktadır. Kant, uzayı bu farklılığın zemini olan bir görü formu olarak tanımlar. "*Uzay kavramı, bütün şeyleri altında kapsayan soyut genel bir kavram değil, onları içerisinde barındıran tekil bir temsildir.[...] Uzay kavramı bu nedenle, saf bir görüdür. Tekil bir kavram olduğu için duyuların biraradalığı değil, bütün dışsal duyuların temel biçimidir*" (a.g.e., s. 68-69). Kant'ın, mümkün deneyimin zemini olarak uzayı öznel bir görü formu olarak belirlemesi, eleştirel felsefesinin tesisi açısından da kritik bir öneme sahiptir. Nitekim "Duyulur ve Akledilir Dünya"yı yazdığı yıl Lambert'e yazdığı mektupta, deneyimin imkânı olarak belirlediği uzay ve zamanın bu yeni formunun, felsefe problemleri açısından ne derece kritik olduğunu şöyle dile getirir:

Aşağı yukarı bir yıldır, bir daha asla değiştirmemi gerektirmeyeceği düşüncesiyle övündüğüm, buna karşılık genişletilmeyi bekleyen ve her türlü metafizik soruların gayet güvenli ve kolay ölçütlerle sınanmasına ve çözümlenebilir olup olmadıklarına bağlı olarak, kesinlikle karara bağlanabilmesine imkân veren o kavrama ulaşmış bulunuyorum (aktaran Geier, 2009, s. 134).

Eleştirel Felsefenin Uzay Anlayışı

Örtüşmez eşler problemine 1768 yılında Newtoncu uzay anlayışı aracılığıyla yanıt veren Kant, 1770 yazısında ise söz konusu probleme uzayı bir görü formu olarak kabul ederek yanıt verir. Uzayın özünde var olan bir görü formu olarak belirlenmesi, Kant'ın eleştirel felsefesinin öznel karakterinin yanısıra *transandantal idealizm*in de habercisidir. Bu sebeple 1770 metnini, *SAE*'ne giden yolda bir istasyon olarak kabul edebiliriz (Guyer, 2006, s. 29). Duyulur ve akledilir dünya arasındaki ayrımı 1770 makalesinde ortaya koyan Kant, 1781 yılında yayınlanan temel eseri *SAE*'ne bu ayrımın kabulü ile başlar. Bu temel eserin ilk bölümü, Kant'ın tüm metafizik problemleri çözmesine zemin sağlayacak olan uzay ve zaman anlayışını konu edinen *Transandantal Estetik*'tir. Kant *Transandantal Estetik*'e 1770 makalesinde altını çizdiği ayrımları netleştirmekle başlar. Bilgininin nesnelere dolaysız ilişkisini sağlayan ve bu anlamda düşüncenin aracı olan şey görüdür. Bu bağlamda görü ancak nesnelere bize veriliyor olması ile mümkündür. Nesnelere ise bize ruhsal yapımızı⁹ belli bir yolda etkilemeleri ile verilirler. Nesnelere bizi etkilemeleri ile oluşan temsilleri alma yetisi ise duyarlıdır. O halde artık denilebilir ki, “[n]esnelere bize duyarlık aracılığıyla verilmiştir ve bu bize sadece görüleri sağlar; onlar [nesnelere] anlama yetisi düşünülürler ve anlama yetisinden kavramlar doğar” (A20-B34). Görü kendisini nesne ile duyum yoluyla ilişkilendirmektedir. Kant görüye konu olabilecek nesnelere bütününe ise görünüş olarak adlandırmaktadır. Belirli bir görünüşün duyumuna karşılık gelen şey onun maddesi iken, birden fazla görünüşün belli ilişkileri içerisinde düzenlenebilmesinin imkânını sağlayan şey görünüşün biçimidir. Biz bir görünüşün maddesini duyum yoluyla elde ediyor olsak da, görünüşün biçimini, yani görünüşlerin düzenini tesis eden ilkeyi duyum yoluyla elde ediyor olamayız. Çünkü aranan şey, duyumun arkasında onu bütüncül anlamda mümkün kılacak bir ilkedir. Dolayısıyla bu ilkenin, görünüşün maddesinin aksine, *a priori* olarak ruhsal yapıda yatıyor olması gerekmektedir. Bu sebepten ötürü, bu ilkenin duyumdan bağımsız bir şekilde sorgulanması mümkündür. Kant, içlerinde duyuma dair hiçbir şey barındırmayan temsilleri saf olarak adlandırır. Dolayısıyla duyusal görünüşün saf biçiminin ruhsal yapıda *a priori* olarak var olduğu söylenebilir ve Kant bunları saf görü olarak adlandırır. Saf görü, bir temsilin duyumdan gelen tüm verileri ayıklandığında ruhsal yapıda kalan şeydir. Kant bu kabullerden hareketle, uzayı dış duyunun saf görüsü olarak adlandırır. Uzay görünüşleri deneyimlemek suretiyle elde edilen bir belirlenim değildir; bilakis, deneyim uzay aracılığıyla mümkün olabilmektedir. Çünkü belli duyumları dışındaki bir şey ile

⁹ “Ruhsal yapı”, Türkiye Felsefe Kurumu'nun çevirileri takip edilerek, Almanca “gemüt” kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır.

ilişkilendirebilmem ve bu duyuların kaynak olduğu temsilleri birbirlerinden ayrı olarak, birbirlerinin dışında tasarımılabilmem için bir zemine ihtiyacım var. “Öyleyse [uzay] görünüşlerin olanağının koşulu olarak kabul edilmek zorundadır, onlara bağımlı bir belirlenim olarak değil. O, dış görünüşlerin temelinde zorunlu olarak yatan *a priori* bir temsildir” (A24-B38). Bütün geometrik ilkeler uzayın bu şekilde *a priori* bir ilke olduğu kabulüne dayanır. Eğer uzay deneyimler sonucu edindiğimiz bir kavram olsaydı, tüm matematiğin ilk ilkelerinin de empirik olduğunu söylememiz gerekecekti. Bu durum matematiksel kesinliği de kökten sarsacaktır, çünkü matematik böyle bir durumda, algı durumlarının içerisinde bulundurduğu her türlü olumsallığa mahkum olacaktır.

Kant sadece tek bir uzay tasarlayabiliyor olmamızı da uzayın saf görü olduğunun bir ispatı olarak sunar. Sadece tek bir uzay tasarlayabiliriz; bir diğer uzay olarak tasarladığımızı zannettiğimiz şey ancak bu uzayın bir kısmı olabilir. Çünkü bu kısımlar ancak mevcut uzay tasarımının yarattığı imkânlarla tasarlanabilirler. “Uzay özsel olarak tekdir, onun *içerdiği* çokluk, ve dolayısıyla genel uzaylar kavramı, sadece sınırlamalar üzerine dayanır. O halde buradan onun empirik değil, *a priori* bir kavram olduğu ve tüm uzay kavramlarının altında yattığı sonucu çıkar” (A25). Kant’a göre geometri bu durumun güzel bir örneğidir. Bir üçgenin iki kenarının uzunluklarının toplamının üçüncü kenarın uzunluğundan fazla olacağını, üçgen, çizgi gibi duyuma dayalı kavramların dolayımıyla değil, görü yoluyla biliriz. Bütün geometrik ilkelerin zorunluluğu, bu *a priori* kavrama dayanmaktadır. Eğer uzay *a posteriori* bir kavram olsaydı, geometrinin kesinliği de deneyime dayanıyor olurdu: “Dolayısıyla algının tüm olumsallığını da taşırlandı ve bu durumda iki nokta arasında tek bir doğru çizginin bulunması gerekliliği zorunlu olmazdı, ama yalnızca deneyimin bunu her zaman böyle öğrettiği doğru olurdu” (a.g.e.). Oysaki Kant’a göre, “deneyimden öğrenilen, yalnızca tümevarım yoluyla türetilen görelî evrenselliştir” (a.g.e.).

Kant bu açıklamalarından sonra, uzay kavramının transandantal açıklamasını yapmaya girişir. Bir kavramın transandantal açıklamasını yapmak, bu kavramın başka *sentetik apriori* bilgilerin olanağını temin eden bir ilke olarak ortaya konması demektir. Uzayın saf görü olmasının transandantal açıklama yoluyla ispat edilmesini sağlayacak bilgi alanı ise geometridir. Geometri bize *sentetik apriori* bilgi sağlayan bir alandır. Genel olarak bu yargıya ulaşmamızı sağlayan şey görüdür; ancak bu görü deneyim öncesi bir görü olmak zorundadır. Bu noktayı daha açık kılmak

için, zihnimizde var olan bir geometrik şekil ile kağıda çizdiğimiz bir geometrik şekili birbirinden ayırdetmemiz gerekir. Kağıdın üzerindeki şekil zihnimizdeki geometrik şeklin temsilinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla birinciler olmadan ikincilerin varlığından söz etmek olanaklı değildir. Geometrinin aksiyomatik yapısı, saf görüde var olan geometrik nesnelere, duyumunu aldığımız geometrik nesnelere göre ontolojik açıdan önsel olmasından kaynaklanır. Kant buradan hareketle, saf görünümün öznedede dış duyunun biçimi olarak bulunması durumunu bir zorunluluk olarak ortaya koyar; zira öznenin, nesnelere *dolaysız temsillerini* edinmesi ancak bu yolla mümkün olabilmektedir (a.g.e.). Bu durumda, sentetik *apriori* bir bilgi olarak geometrinin bilgisi, ancak ve ancak öznedede bulunan *a priori* görü formları ile mümkün olabilmektedir.

Kant *Transandantal Estetik*'te izlediği bu yolu, *Prolegomena*'da örtüşmez eşler paradoksuna başvurarak netleştirmeye çalışır. Bu çalışmada örtüşmez eşler ile ilgili sorunu tekrar ortaya koyan Kant, örtüşmeyen eşler arasındaki farklılığın ancak görüde açığa çıkabileceğini söyler. Ancak bu çalışmanın uzay kavramı açısından temel özelliği, örtüşmez eşler paradoksunun transandantal idealist yorumuna ağırlık vermiş olmasıdır. Başka bir ifadeyle, bu çalışmada uzayın, deneyimleyen öznenin zihnine bağımlı oluşuna vurgu yapılır. Kant *Prolegomena*'da örtüşmez eşler paradoksunu şu şekilde formüle eder:

Elime ya da kulağıma onların aynadaki şeklinden daha çok benzeyen ve onlarla bütün parçaları bakımından aynı olan ne olabilir? Ama yine de aynada görüldüğü gibi bu eli onun aslının yerine koyamam; çünkü bu bir sağ el idiyse aynadaki sol eldir ve sağ kulağın imgesi sol kulaktır, bu da hiçbir zaman ilkinin yerine konamaz. İşte burada herhangi bir anlama yetisinin düşünebileceği iç farklılıklar yoktur; ama yine de, duyulara bakılırsa, bunlar içten farklıdır; çünkü, iki elin eşitliği ve benzerliği bir yana bırakılırsa, sol el sağ ile aynı sınırlar içinde alınamaz (örtüşmezler); bir elin eldiveni öbür el için kullanılamaz (2002, s. 35).

Kant bu akıl yürütmeye, bir el ve onun aynadaki görüntüsü arasındaki farkın anlama yetisinin tek başına ayırdına varamayacağı bir fark olduğunu göstermiş oluyor. Bu fark öyle bir farktır ki, kendini ancak uzaydaki dış ilişkide açığa vurur; başka bir ifadeyle, bu farklılık ancak duyusal görü ile ayırt edilebilir. “Uzam bu duyusallığın dış görüsünün biçimidir ve her uzamın iç belirlenmesi,

ancak, bir parçasını oluşturduğu uzam bütünüyle dış ilişkisinin belirlenmesiyle, yani parça olarak bütünün aracılığıyla olanaklıdır” (a.g.e., s. 36). Kant’ın bu çıkarımını 1770 tarihli yazısından ayıran temel unsur, onun uzay söz konusu olduğunda, parçanın ancak bütün aracılığıyla bilinebilir olmasının mantıksal bir ilke olarak belirlemiş olmasıdır.¹⁰ Bu ilkenin transandantal idealizm açısından en önemli sonucu, uzay aracılığıyla görüşünü edindiğimiz nesnelere, uzaya özgü bir niteliğe sahip olamayacağını dile getirmiş olmasıdır. Başka bir ifadeyle, biz uzay aracılığıyla nesnelere duyularımızı alırız ve böylelikle uzay aracılığıyla nesnelere belirlenmiş olur. Bu durum bilginin tesis edilmesi sürecinde Kant’ın özneyi—saf görüye sahip olmasından ötürü—ön plana çıkaran yaklaşımının da göstergesidir. Ancak burada serimlenen tüm akıl yürütmelerden çıkarılacak tek sonuç, uzayın tüm dışsal duyuya öncelikli olduğu sonucu değildir. Bir diğer önemli sonuç da, cisimlerin kendi başlarına sahip olduğu düşünülen özelliklerinin onları bir uzay tasarımı içerisine sokmadan bilinmeyeceği yönündeki sonuçtur. Bu sonuç *kendinde şey* düşüncesinin omurgasını oluşturur. Kant’a göre, “...duyusal tasarımlarımız hiçbir şekilde kendi başına şeylerin tasarımı değildir, sadece onların bize göründükleri gibi tasarımıdır” (a.g.e.). Görünümün *a priori* formu olan uzay öznedeki bulunur ve biz nesneyi bu sayede uzay formu içerisinde alırız. Başka bir ifade ile, bu form nesnenin öznedeki inşa edilmesinin zeminini oluşturur. Dolayısıyla nesnelere dair bilgimiz, onları öznedeki tesis ettiğimiz kadarı ile mümkündür.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Kant’a göre bu saf görünümün kendini en kolayca görünür kıldığı alan geometrinin aksiyomlarıdır (Kant, 1770/1968, s. 72). Geometri, yapısı itibarıyla görüsel olanla ilişki içerisindedir. Bu da demektir ki, geometri, öznedeki bulunan uzay formu aracılığıyla mümkün olabilmektedir. Ancak, öznedeki bulunan bir formdan hareket ediliyor olması, geometrinin önermelerinin hayal ürünü olduğu sonucunu beraberinde getirmez. Kant’a göre uzay, tüm dış görünüşlerin biçimi olması sıfatıyla (Kant, 2002, s. 36) tüm öznelere ortak olan bir görü formudur. Uzayın tüm öznelere için ortak ve *a priori* olan bu yapısı, zorunlu ve evrensel bilgiye imkân

¹⁰ Norman Kempster Smith bu ilkeyi şöyle açıklar:

İlke olarak, bütün parçadan önce gelir; görü olarak var oluş sürecinde, parça bütünden önce gelir. Büyük ya da küçük herhangi bir uzayı kavrayışımızı belirleyen ilke, bu uzayın içinde ve aracılığıyla var olduğu bütündür. Bu ilke, uzayın, sentetik inşasının ve inşa edilir edilmez kavranılmasının zeminini de yatar. O halde ilke olarak, mantıksal düşünüş düzeninde, bütün parçadan önce gelir. Süreç, bu ilke tarafından yönetilmesine ve yönlendirilmesine rağmen, bir bütün olarak uzaydan başlayamaz, ancak daha küçük parçaların sentezi yoluyla ona doğru ilerlemelidir (Smith, 1962, s. 96).

vermesini sağlar. Nitekim geometri bilgisi zorunlu ve evrenselidir. Böylelikle Kant, bilginin temelini öznel bir forma dayandırmanın ortaya çıkarabileceği evrensellik ve nesnellik problemlerini de çözmüş olur.

Sonuç

Kant'ın uzay kavrayışı eleştirel felsefesinin genel karakterinin anlaşılabilmesi açısından önemli bir noktada durmaktadır. Nitekim uzay kavrayışının tarihsel gelişim seyri takip edildiğinde, kavramın karakteristik özelliklerinin, eleştirel felsefenin temel nitelikleriyle benzerlikler gösterdiği açık bir şekilde göze çarpar. Başka bir ifadeyle, Kant'ın uzay kavrayışı da eleştirel bir karaktere sahiptir. Eleştirel felsefesinde, rasyonalizm ve empirizm arasındaki gerilimi, bu yaklaşımların eleştirileri üzerinden geliştirdiği ve bilgiye yepyeni bir imkân sunan bir yöntemle aşmayı deneyen Kant, uzay kavramını da mutlak uzay anlayışı ve ilişkisel uzay anlayışı arasındaki gerilim üzerine tesis eder. Bu süreçte, bu iki çatışan uzay anlayışına getirdiği eleştiriler, eleştirel felsefenin bilgi anlayışına imkân sunabilecek bir uzay anlayışının geliştirilmesi noktasında oldukça işlevseldir. Uzay kavramının Kant felsefesinin bütünü içerisindeki dönüşümü de bu eleştirel yaklaşımın göstergesi konumundadır. “Uzaydaki Yönler” makalesine kadar açık bir şekilde Leibnizci ilişkisel uzay anlayışından yana tavır takınan Kant, “Uzaydaki Yönler” makalesinde, Newtoncu mutlak uzay anlayışını savunur. 1768 ve 1770 yılları arasındaki süre ise Kant'ın eleştirel felsefesinin şekillenmesine yol açacak “büyük ışığın” yani yeni uzay anlayışının şekillendiği yıllardır. Kant bu tarihsel dönüşümünü *Transandantal Estetik*'te, *matematikselsel doğa öğrencilerinin* uzay anlayışı ile *metafiziksel doğa öğrencilerinin* uzay anlayışının eleştirisi olarak ortaya koyar. Matematiksel doğa öğrencilerinin, yani Newtoncu mutlak uzay anlayışının temel kusuru, uzaya deneyimin ve deneyimleyen öznenin dışında bir gerçeklik atfediliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Eğer uzay deneyimin sınırları dışında bir gerçekliğe sahip olursa, onun bilgisinden söz etmek olanaklı olmaz; dolayısıyla bu tarz bir uzay anlayışından hareketle bilgi tesis edilemez. Ancak Kant mutlak uzay anlayışının avantajları olduğunu da kabul etmektedir. Kant'a göre mutlak uzay anlayışının sağladığı avantaj, fenomenal dünyada matematiksel kesinliğe imkân sağlamasıdır. Metafiziksel doğa öğrencilerinin, yani Leibnizci ilişkisel uzay anlayışının temel kusuru ise matematiksel kesinlik ile fenomenal dünyası arasında bir bağ olmamasıdır. Bu yaklaşıma göre fenomenal dünyada matematiksel bir kesinlikten söz etmek olanaksızdır. Kant ilişkisel uzay anlayışında, uzayın deneyimden bağımsız bir gerçekliğe sahip olmaması fikrini ise bir avantaj olarak kabul eder; zira bu

uzay kavrayışında uzay, fenomen dünyası içerisindeki ilişkilerin kavranması sürecinde ortaya çıkar. Kant bu iki uzay anlayışının kritiğinden hareket ederek, bir yandan Newtoncu kesinlik anlayışı ile Leibniz'in uzayın deneyimde ortaya çıktığını salık veren ilişkiselliğini muhafaza ederken, bir yandan da, Newton'un uzaya atfettiği deneyimin ötesindeki gerçeklik anlayışı ile Leibniz'in matematiksel kesinliği reddeden yaklaşımını saf dışı bırakmış olur. Kant, Newton'un ve Leibniz'in teorilerinin hatalı yönlerini saf dışı bıraktığını şöyle ifade etmektedir: "Duyarlığın bu iki asli biçiminin [uzay ve zaman] niteliğine dair teorimizde, her iki güçlük de ortadan kaldırıldı" (A41-B58). Böylelikle Kant, Newton'un uzayı hareket yasalarının zemini olarak belirleyen bilimci yaklaşımı ile, uzayı ontolojik gerekçelerle salt ilişkiden ibaret olarak tanımlayan Leibniz'in metafiziksel yaklaşımı arasında hem matematiksel kesinliği hem de buna dair bilginin ontolojik imkânını gözetten epistemolojik bir yöntem belirlemiş olur.

REFERANSLAR

- Buroker, Jill Vance (1981) *Space and Incongruence*, Boston ve London: D. Riedel Publishing Company.
- Byrd, Jeremy (2008) “A Remark on Kant’s Argument From Incongruent Counterpart”, *British Journal for the History of Philosophy*, 16 (4), p. 789-800.
- Geier, Manfred (2009) *Kant’ın Dünyası*, çev. Erol Özbek, İstanbul: İletişim Yay.
- Guyer, Paul (2006) *Kant*, London and New York: Routledge.
- Kant, Immanuel (1755/1992) “A New Elucidation of the First Principles of Metaphysical Cognition”, *Theoretical Philosophy 1755–1770*, trans. & ed. by David Walford, p. 1-45, in collaboration with Ralf Meerbote Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, Immanuel (1768/1968) “Concerning the Ultimate Foundation of the Differentiation of the Directions in Space”, *Kant Selected Pre-Critical Writings*, trans. by G. B. Kerfrerd & David Walford, p. 36-45, Manchester, New York: Manchester University Press.
- Kant, Immanuel (1958) *Critique of Pure Reason*, trans. by. Norman Kemp Smith, New York: The Modern Library.
- Kant, Immanuel (1770/1968) “On the Form and Principles of the Sensible and Intelligible World”, *Kant Selected Pre-Critical Writings*, trans. by G. B. Kerfrerd & David Walford, p. 45-93, Manchester, New York: Manchester University Press.
- Kant, Immanuel (2002) *Prolegomena*, çev. İonna Kuçuradi & Yusuf Örnek, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (1988) *Monadoloji*, çev. Suut Kemal Yetkin, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (1989a) “From Letter to Huygens”, LEIBNIZ Gottfried Wilhelm *Philosophical Essays*, trans. & ed. by Roger Ariew & Daniel Garber, p. 307-309, Indianapolis, Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (1989b) “Discourse on Metaphysics”, LEIBNIZ Gottfried Wilhelm *Philosophical Essays*, trans. & ed. by Roger Ariew & Daniel Garber, Indianapolis, pp 35-69, Cambridge: Hackett Publishing Company.

Leibniz, Gottfried Wilhelm & Samuel CLARKE (1998) *The Leibniz-Clarke Correspondence (together with Extracts from Newton's Principia and Opticks)*, ed. with introduction and notes by H. G. Alexander, Manchester and New York: Manchester University Press.

Newton, Isaac (1966) *Principia: The Motion of Bodies*, Vol 1, trans. by Andrew Motte, Revisited by Florian Cajori, Berkeley: University of California Press.

Smith, Norman Kemp (1962) *A Commentary to Kant's Critique of Pure Reason*, Second Edition, New York: Humanities Press.

Stein, Howard (1970) "Newtonian Space and Time", *The Annus Mirabilis of Sir Isaac Newton*, ed. Palter, Robert, p. 174-200, Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press.